

ปจณา-วฤษณา: กลวฤษีทางวรรณศัลปะในวรรณคดียไทยพุทธศาสนา

นายพลฤษี กอบบุญ

วฤษยานฤษนันี้เป็นส่วนหนึ่ของการศัลปะตามหลักรฐตรประฤษญาอักษรศาสตรคุษฎีบัณชิต

สาขาวฤษยาภาษาไทย ภาควฤษยาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ปีการศัลปะ 2548

ISBN 974-17-6321-2

ลฤษีษฤษีของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

๕2217๕908

PUCCHĀ-VISSAJJANĀ: A LITERARY TECHNIQUE IN BUDDHIST THAI LITERATURE

Mr. Pisit Kobbun

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Doctor of Philosophy in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2005

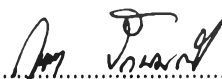
ISBN 974-17-6321-2

หัวข้อวิทยานิพนธ์ ปุจฉา-วิสัชนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา
โดย นายพิสิทธิ์ กอบบุญ
สาขาวิชา ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

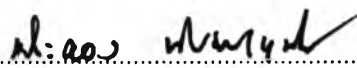
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

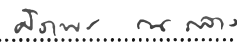

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ เหลืองทองคำ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รักขมณี)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศีราพร ณ ถลาง)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพจน์ อัสวีรุพการ)

พิธีกรรม กอบบุญ: ปุจฉา-วิสัชนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา (PUCCHĀ-VISSAJJANĀ: A LITERARY TECHNIQUE IN BUDDHIST THAI LITERATURE)
อ.ที่ปรึกษา: รศ.ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 366 หน้า. ISBN 974-17-6321-2

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาปุจฉา-วิสัชนาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญา ความรู้ ความเข้าใจพุทธธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า ปุจฉา-วิสัชนา หมายถึง การถามและการตอบปัญหาธรรม เป็นกลวิธีนำเสนอพุทธธรรมในวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลีทั้งในพระไตรปิฎกและวรรณคดีพุทธศาสนาหลังพระไตรปิฎก ปุจฉา-วิสัชนามีความสำคัญในฐานะเป็นวิธีการสั่งสอนและเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก เป็นกลวิธีช่วยการทรงจำเพื่อรักษาและสืบทอดพุทธศาสนาในวัฒนธรรมมุขปาฐะ และสืบเนื่องเป็นขนบวรรณศิลป์ในวรรณคดีลายลักษณ์ อีกทั้งปุจฉา-วิสัชนายังมีนัยสำคัญในฐานะเป็นกลวิธีที่เอื้อต่อการเจริญสมาธิ

ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ได้แก่ วรรณคดีชาดก วรรณคดีสารธรรม และวรรณคดีพระราชนิพนธ์ ได้อย่างกระจ่างชัด ในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ปุจฉา-วิสัชนาลักษณะแห่งธรรมนัยเดียว ปุจฉา-วิสัชนาปริศนาธรรม ปุจฉา-วิสัชนาที่ซับซ้อนหลายนัย และปุจฉา-วิสัชนาในลักษณะตั้งปุจฉาและวิสัชนาโดยผู้แต่งเอง ลักษณะทางวรรณศิลป์เกิดจากการประสานองค์ประกอบทางวรรณคดี ทั้งการใช้ภาษาและการเรียบเรียงอย่างประณีต มีเอกภาพเพื่อนำเสนอพุทธธรรม

ในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้ศึกษาได้มีส่วนร่วมในตัวตน โดยกำหนดประเด็นปัญหา โน้มน้าว กระตุ้นและท้าทายให้เกิดการขบคิดตีความ แล้วคลี่คลายไขปัญหา สร้างความกระจ่าง อรรถาธิบายให้ความรู้ พัฒนาความคิด กำจัดทิฐิมานะ นำไปสู่ความเข้าใจในพุทธธรรม สร้างศรัทธาและปัญญาในที่สุด ผลที่เกิดขึ้นคือปิติอันเกิดจากความเข้าใจอย่างกระจ่างหมดจดสมบูรณ์

ปุจฉา-วิสัชนายังเป็นกลวิธีที่มีความสำคัญในวัฒนธรรมไทยอันเนื่องด้วยพุทธศาสนา ได้แก่ ประเพณีมีพระราชนิพนธ์ การเทศนาสอนธรรม และปรากฏในวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งเพลงปฏิพากย์ ปริศนาคำทาย และผญาภาษิต ทั้งเป็นกลวิธีในการเรียนการสอนพุทธศาสนาในรูปแบบเรียนและหนังสือสอนธรรมะ ปุจฉา-วิสัชนาในสังคมไทยจึงมีความโดดเด่นสำคัญ เป็นกลวิธีที่เข้าถึงกลุ่มคนทุกระดับในสังคม มีบทบาทและความสำคัญอย่างยิ่งในวิถีชีวิตของคนไทย

ภาควิชา.....ภาษาไทย.....
สาขาวิชา.....ภาษาไทย.....
ปีการศึกษา.....2548.....

ลายมือชื่อนิสิต.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

4480909122: MAJOR THAI

KEY WORD: PUCCHĀ-VISSAJJANĀ / QUESTION AND ANSWER / LITERARY TECHNIQUE /
BUDDHIST THAI LITERATURE

PISIT KOBUN: PUCCHĀ-VISSAJJANĀ: A LITERARY TECHNIQUE IN BUDDHIST THAI
LITERATURE. THESIS ADVISOR: ASSOC. PROF. SUCHITRA CHONGSTITVATANA, Ph.D.
366 p. ISBN 974-17-6321-2

This thesis aims at studying *pucchā-vissajjanā* as a literary technique to see how it enhances the understanding of Buddhist knowledge in Buddhist Thai literature.

The study reveals that *pucchā-vissajjanā*, question-and-answer, is a technique for presenting buddhadhamma in Pāli Buddhist literature both in the Tipitaka and post-Tipitaka literature. *Pucchā-vissajjanā* is a technique for teaching the dhamma employed by the Buddha and his disciples. It is a mnemonic technique for transmitting and maintaining the Buddha's teaching in the oral tradition and descended to be a traditional technique in written Buddhist literature. Moreover, *pucchā-vissajjanā* technique is favorable for meditation practice.

Pucchā-vissajjanā is an effective technique for clearly conveying the essence of dhamma in 3 genres of Buddhist Thai literature namely *Jātaka*, *Buddhadhamma* literary work, and *Praratchapucchā* (Royal inquiry on Buddhist problems). There are 4 characteristics of *pucchā-vissajjanā*: 1) Straight-forward question 2) Buddhist Riddle 3) Enigmatic question or complex question and 4) Posing a leading question and answering by the author himself. *Pucchā-vissajjanā*, as a literary technique, serves to harmonize all literary components in the text in order to ultimately communicate buddhadhamma.

Pucchā-vissajjanā is also a persuasive technique that subtly makes a reader participate in the texts. Sometimes *pucchā-vissajjanā* is created to be puzzling to evoke and stimulate interpretative thoughts and then to clarify and explain Buddhist problems. Consequently, it brings about the delight from perfect understanding. *Pucchā-vissajjanā* is also a technique for setting particular issue, clarifying and giving Buddhist knowledge, developing thought gradually and eliminating the wrong view, leading to faith and wisdom.

Pucchā-vissajjanā plays a significant role in Thai culture as can be seen in the tradition of Royal Buddhist inquiry on Buddhist problems, sermons as well as Thai folksongs, riddles and proverbs. Besides, *Pucchā-vissajjanā* predominantly exists in Buddhist textbooks for monks and laymen alike. Therefore we can say that *pucchā-vissajjanā* has a profound and extensive influence on Thai way of life and culture.

Department.....Thai.....

Student's signature.....

Field of study....Thai.....

Advisor's signature.....

Academic year...2005.....

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้ความรู้และความคิดอันมีค่ายิ่งต่อการวิจัยเรื่องนี้ ครูเป็นผู้ให้โอกาสและสนับสนุนการศึกษา เอาใจใส่ ให้คำปรึกษาด้วยความเมตตาและปรารถนาดีอย่างที่สุด ทั้งการเรียน การทำงาน และการดำเนินชีวิต คำสอนของครูทำให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาเล่าเรียนได้อย่างราบรื่นเรียบร้อยด้วยความสุข

ผู้วิจัยยังได้รับความรู้ คำสอน คำแนะนำด้วยความเมตตาและใส่ใจจากครูหลายท่านตลอดการเรียนระดับคุุณภัฒฑิต ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี เข้มนัฒดา รองศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต รองศาสตราจารย์ ดร.ศิราพร ณ ถลาง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ และครูยังช่วยเหลือให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์ อีกทั้งศาสตราจารย์ ดร.กุสุมา รักษมณี รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ยังให้คำแนะนำ ข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อการปรับแก้วิทยานิพนธ์ให้เรียบร้อยผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและขอกราบขอบพระคุณครูทุกท่านมา ณ ที่นี้ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ผู้ทำให้ผู้วิจัยได้ประเด็นความคิดและข้อมูลที่มีค่าในการวิจัย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ Dr. Rupert Gethin แห่ง University of Bristol สหราชอาณาจักร ที่ได้ให้คำปรึกษาและข้อคิดเห็นต่องานวิจัยนี้ รวมถึง Dr. Rita Langer ทั้งสองท่านได้ให้ความช่วยเหลือ และคำแนะนำด้วยไมตรีตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยศึกษาวิจัยที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้ซึ่งในช่วงเวลาที่มีค่า และมีความสุข

ผู้วิจัยได้รับความสนับสนุนทุนการศึกษาจากสองหน่วยงาน ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มอบทุนการศึกษาในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมายุ 72 พรรษา ประจำปีการศึกษา 2544-2545 และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้ทุนปริญญาเอกกาญจนาภิเษก พ.ศ. 2545-2548 ทำให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาวิจัยได้อย่างราบรื่น ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ให้ทุนสนับสนุนการศึกษาทั้งสองหน่วยงานมา ณ ที่นี้

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.ปรมินท์ จารุวร อาจารย์วีรวัฒน์ อินทรพร และอาจารย์วาสนา ศรีรักษ์ เพื่อนร่วมชั้นเรียนที่ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และช่วยเหลือกันและกันด้วยน้ำใจไมตรี รวมทั้งอาจารย์ปฐม หงษ์สุวรรณ อาจารย์อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล อาจารย์ธานีรัตน์ จตุทะศรี คุณเปรม สวนสมุทร และมิตรสหายทั้งหลายที่คอยช่วยเหลือและทำให้การศึกษามีบรรยากาศที่รื่นรมย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งขอขอบคุณอาจารย์สมศรี ชัยวุฒิษา และอาจารย์วรรณภา ชำนาญกิจ ที่ช่วยเหลือ ห่วงใย และมีกำลังใจให้เสมอ

ความสำเร็จนี้เกิดขึ้นจาก “แม่” ผู้ให้ที่ยิ่งใหญ่ทั้งความรู้และความรัก ผู้สร้างพลังใจและความเชื่อมั่น ผู้ผลักดันและส่งเสริมให้ลูกได้ศึกษาเล่าเรียนอย่างถึงที่สุด และทุกคนในครอบครัวที่ให้กำลังใจเสมอ รวมถึง “พ่อ” ที่คงจะรับรู้และภูมิใจ

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาของปัญหา.....	1
สมมติฐานการวิจัย.....	7
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	7
วิธีดำเนินการวิจัย.....	7
ขอบเขตของการวิจัย.....	7
ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย.....	8
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	8
2 ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีพุทธศาสนา.....	10
2.1 ความหมายและลักษณะของปุจฉา-วิสัชนา.....	10
2.2 ปุจฉา-วิสัชนาในพระไตรปิฎก.....	12
2.3 ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีพุทธศาสนาหลังพระไตรปิฎก.....	36
2.4 ความสำคัญของปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีพุทธศาสนา.....	54
2.4.1 กลวิธีสอนของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก.....	54
2.4.2 กลวิธีรักษาและสืบทอดพุทธศาสนา.....	59
2.4.3 กลวิธีที่เอื้อต่อการเจริญสมาธิ.....	63
3 ปุจฉา-วิสัชนากับการเสนอแนวคิดในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา.....	76
3.1 วรรณคดีชาดกและพุทธประวัติ.....	77
3.1.1 รูปแบบและสารัตถะ.....	79
3.1.1.1 ปิณฺณาสชาดก.....	79
3.1.1.2 ฌนฺนุชฺชบัณฺฑิตชาดก.....	86
3.1.1.3 ศรีวิชัยชาดก.....	90
3.1.1.4 ปฐมสมโพธิกถา.....	98

บทที่	หน้า
3.1.2 ลักษณะปจฺจนา-วิสัชนาในวรรณคดีชาคคและพุทธประวัติ.....	103
3.1.2.1 ปจฺจนา-วิสัชนาลักษณะแห่งธรรม.....	103
3.1.2.2 ปจฺจนา-วิสัชนาปริศนาธรรม.....	108
3.1.2.3 ปจฺจนา-วิสัชนาถามเองตอบเอง.....	111
3.1.3 ปจฺจนา-วิสัชนากับการเสนอแนวคิดในวรรณคดีชาคคและพุทธประวัติ.....	114
3.1.3.1 การนำเสนอแนวคิดปัญญาบารมี.....	115
3.1.3.2 การนำเสนอแนวคิดกรรมวิบาก.....	120
3.2 วรรณคดีสารธรรม.....	124
3.2.1 รูปแบบและสารัตถะ.....	125
3.2.1.1 ประคนธรรม.....	125
3.2.1.2 อัฐุธรรมปัญหา.....	146
3.2.1.3 โคลงทนายและวิสัชนา.....	151
3.2.2 ลักษณะปจฺจนา-วิสัชนาในวรรณคดีสารธรรม.....	162
3.2.2.1 ปจฺจนา-วิสัชนาปริศนาธรรม.....	162
3.2.2.2 ปจฺจนา-วิสัชนาปัญหาธรรมที่มุ่งขยายความ.....	166
3.2.3 ปจฺจนา-วิสัชนากับการเสนอแนวคิดในวรรณคดีสารธรรม.....	171
3.3 วรรณคดีพระราชปจฺจนา.....	174
3.3.1 รูปแบบและสารัตถะ.....	174
3.3.2 ลักษณะปจฺจนา-วิสัชนาในวรรณคดีพระราชปจฺจนา.....	184
3.3.2.1 ปจฺจนา-วิสัชนาปัญหานัยเดียว.....	184
3.3.2.2 ปจฺจนา-วิสัชนาปัญหาหลายนัย.....	191
3.3.2 ปจฺจนา-วิสัชนากับการเสนอแนวคิดในวรรณคดีพระราชปจฺจนา.....	193
3.3.2.1 การทำพุทธธรรมให้กระจ่าง.....	193
3.3.2.2 การตรวจสอบพระสงฆ์.....	196
3.3.2.3 การสืบทอดพุทธศาสนา.....	198
4 ปจฺจนา-วิสัชนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรม.....	200
4.1 การสร้างปจฺจนา-วิสัชนา.....	201
4.1.1 ปจฺจนา-วิสัชนาที่เป็นภาพพจน์.....	202
4.1.2 ปจฺจนา-วิสัชนาที่เป็นชุดคำถาม.....	218

บทที่	ฉ หน้า
4.1.3 ปุจฉา-วิสัยทัศน์ที่เป็นไปตามลำดับ.....	226
4.1.4 ปุจฉา-วิสัยทัศน์ที่เป็นความแย้ง.....	232
4.1.5 ปุจฉา-วิสัยทัศน์ที่แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผล.....	238
4.2 ปุจฉา-วิสัยทัศน์ในฐานะกลวิธีดำเนินเรื่อง.....	244
5 ปุจฉา-วิสัยทัศน์: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญา.....	251
5.1 ปัญญาความรู้ในพุทธศาสนา.....	251
5.2 ปุจฉา-วิสัยทัศน์: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญา.....	258
5.2.1 ปุจฉา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีกำหนดประเด็นความคิด.....	259
5.2.2 ปุจฉา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีให้ความกระจ่าง.....	264
5.2.3 ปุจฉา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีให้ความรู้.....	272
5.2.4 ปุจฉา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีพัฒนาความคิด.....	288
5.2.5 ปุจฉา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีกำจัดทิวมนะ.....	299
5.2.6 ปุจฉา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีสร้างศรัทธาและปัญญา.....	304
6 ความสำคัญของกลวิธีปุจฉา-วิสัยทัศน์ในวัฒนธรรมไทยอันเนื่องด้วยพุทธศาสนา.....	308
6.1. ประเพณีมีพระราชปุจฉา.....	308
6.2. ปุจฉา-วิสัยทัศน์กับวัฒนธรรมการเทศน์.....	316
6.3. ปุจฉา-วิสัยทัศน์กับการเรียนการสอนพุทธศาสนา.....	332
7 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	343
รายการอ้างอิง.....	353
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	366